

TEOS DIONYSOS TAPINAĞI TEMENOS ALANI

M. Duran UZ*

Teos kenti, kuzey-güney yönünde uzanan bir yarımada kıstağının en dar yerinde kurulmuştur. Kentin hem kuzeyde, (Sığacık) hem de güneyde (Eski iskele) bütün rüzgârlara karşı korunaklı birer limanı vardır¹. İlk yerleşme yeri olan akropolis ise kıstağın üzerinde yükselen iki tepeden (Külahlıkır Tepe, Kabakır Tepe) oluşmaktadır. Yarımadayı oluşturan sırt doğuya doğru yumuşak bir eğimle alçalmakta, kentin sur duvarları bu eğim üzerinde kuzey-güney yönünde bir teras yapmaktadır. Teos Dionysos tapınağının temenos alanı, kıstağın kabaca ortasında, kentin Hellenistik devir surları içinde yer almaktadır².

Kısıtlı bir bölümü 1862 yılında R. P. Pullan tarafından kazılan³ temenos alanının sınırları, 1924 yılında Fransız araştırmacılar tarafından sondajlar yoluyla belirlenmiştir⁴. Yayınlanan plânda, bir çift temel dizi-

(*) M. Duran UZ, 9 Eylül Üniversitesi, Mimari Bölümü Alsancak/İZMİR

- (1) Denizeliğin yelken ve küreğe dayandığı, 16 yüzyılda da „Piri Reis, hem Sığacık koyunu, hem Tuzla'yı (Eski iskele) demirlemeye uygun yerler olarak belirlemektedir. Piri Reis *Kitab-ı Bahriye*, T.T.K. No : 2, İstanbul, 1935, Sayfa 178, Harita 177 ve 181.
- (2) Kentin sur duvarlarını Prof. Dr. Akarca İ. Ö. III. yüzyıla vermektedir. A. Akarca, *Şehir ve Savunması*, T.T.K. VI. 15 Ankara 1972 s. 125. Buna karşın F. E. Winter sur yazıtlarının tarihlendirilmelerinden yola çıkarak İ. Ö. 200 civarını önermektedir. F. E. Winter, *Greek Fortifications*, University of Toronto Press Toronto, 1971, s. 236. Ancak hem bu duvarların inşası, hem de kentin yeniden düzenlenmesi İ. Ö. 304-303 yılı depreminden sonra Antigonos'un Teos'la Lebedos'u birleştirme (synoecism) programından sonra bir dönemde olmalıdır. C. B. Welles, *Royal Correspondance in the Hellenistic Period*, A Study in Greek Epigraphy, Yale University Press, 1934, sayfa 25 ve 26.
- (3) The Society of Dilettanti, *Antiquities of Ionia*. Vol. IV London 1881, s. 35-40 Lev XXII - XXV
- (4) Y. Bequignon ve A. Laumonier. «Fouilles de Teos». *BCH* 1925, 49 s. 281-321 Lev. VIII

sinin yamuk şekilli alanın etrafını çepeçevre dolaştığı görülmektedir. 1962-65 yıllarında ise Prof. Dr. Y. Boysal ve Prof. Dr. B. Ögün'ün yürüttüğü kazılarla Temenos alanının önemli bir bölümü daha ortaya çıkarılmıştır⁵.

1980 yılından bu yana yaptığımız araştırmalarda, temenos alanı içinde, yarımadanın doğuya doğru olan eğiminin devam ettiği anlaşılmıştır (Resim : 1). Temenosun özellikle güney ve batı bölümlerinde, döşeme erozyon nedeni ile kısmen kaybolduğundan, anakaya bugün üzerinde yürüdüğümüz döşemeyi oluşturmaktadır. Bu anakayanın yükselip, çıkıntı yaptığı bir bölüm ise taşlanıp, şekillendirilmiş ve tapınağın temelleri bunun üzerine yerleştirilmiştir. Nitekim zeminin daha yüksek olduğu batıda tapınak beş basamaklı, doğuda ise oniki basamaklıdır (Resim : 2).

Temenos alanındaki bu eğim, bir seri basamaklar inşa edilerek çözülmüştür. Tapınağın güneyinde, yapının batı yönüne yakın bir bölümde yerde kireç harçla, moloz taş ve derleme taşlardan örülmüş kuzey-güney yönünde bir temel görülmektedir. Bu temelin, güneydeki temenosun iç duvarlarına bittiği bölümde basamak izleri oyulmuştur. Burada düzgün sıralar halinde giden duvar yüzeyinde 4-6 cm. derine kadar giren bu izler, iki riht ve iki basamağı ifade etmektedir. Üçüncüsü için de taşa işaret çizilmiştir (Resim : 3-4).

Temenosun, tapınağın kuzeyinde kalan bölümde ise, basamak izleri, bizzat tapınağın podiumunu oluşturan duvarda seçilmektedir (Resim : 5). Burada, podium yüzündeki taşların yer yer işlenmeden bırakılmasından, döşemede bir kademelenmenin olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, 1985 yazındaki sondajlar burada yine moloz ve derleme taşlar kullanılarak kireç harçla örülmüş üçlü bir basamağın temellerini ortaya koymuştur.

Öte yandan, 1924 yılında Fransız kazılarında tapınağın doğu yönünde bir altar temeli ve bu altarla tapınak arasında bir döşeme bulunmuştur⁶. Bu döşeme, altta kaba kireç taşından kabaca rektogonal, yer yer kertilerek birine uydurulmuş bir diziden oluşan temele sahiptir. Üstte ise esas döşeme gri Teos taşından düzgün yontulmuş rektogonal diziler halindedir. Altarla tapınağı bağlayan bir platformun kuzey ve güneyde nasıl sınırlandığı tam belli değildir. Günümüze moloz taştan yapılmış tek sıralı kaba bir duvar kalabilmiştir. Burada 19. yüzyılda kazı yapan Pullan,

(5) Y. Boysal, «Teos Kazısı 1962 Kısa Raporu» *TAD*, 1962, XII. I Sayfa. 11 - 13, D. Çukuru

Y. Boysal, «1962 Senesi Teos Kazıları Hakkında Kısa Rapor» *TAD*, 1963, XII. 2, s. 5 - 7 D. Çukuru

B. Ögün, «Teos Kazıları» *TAD* 1964, XIII - I s. 115 - 121 D. Çukuru Y. Boysal, «Teos Kazısı 1965 yılı Kısa Raporu» *TAD* 1965 XIV. I. 1. s. 231 - 233

(6) BCH. 1925, Lev. VIII

sıralar bulmuştur⁷. Ancak çevreye, kazılardan sonra da taş ocağı olarak hizmet eden bu alanda, bugün böyle bir ayrıntıyı saptamak artık mümkün değildir.

Yine Altarın kuzeybatısında görülen, moloztaş ve Hellenistik devir silmeleri içeren taşlar kullanılarak örülmüş, duvar 1985 yazında kazıldığına temenos alanını teraslayan üçlü bir basamağın daha temelleri ortaya çıkmıştır. Kuzey-güney yönündeki basamaklar kuzeyde temenosun iç duvarına yaslanmakta güneyde ise tapınakla altar arasındaki platformda sona ermektedir. Böylelikle temenos alanının Roma çağında en az üç platform halinde düzenlendiği anlaşılmaktadır (Resim : 6).

Temenos alanının çevresinin henüz bütünü ile kazılmamış olmasına karşın stoalarla çevrili olduğu anlaşılmaktadır. Bu stoalar kuzey ve güneyde dor, doğu ve batıda ion düzenindedir. Bu yapıların birbirleri ile olan ilişkilerini, özellikle köşelerde olan bağlantılarını saptamak, bu bölümlerdeki kazıların tamamlanmasından önce mümkün değildir. Nitekim, temenos alanının hem kuzey batı hem güney batı köşesinde kemer taşları görülmektedir (Resim : 7).

Batı Stoa ve yüzeydeki kalıntılardan anlaşıldığı üzere Doğu Stoa, ion düzeninde olup (Resim : 8), ion Kymalı dor başlıklarına sahiptir. Diğerlerine oranla daha iyi kazılıp, korunmuş olan Batı Stoanın Stilobati korunmamışsada⁸ (Resim : 9) dış duvarları üzerinde silmeler olan bağ taşına varasıya günümüze kalmıştır⁹ (Resim : 10-11). Bu duvar üzerinde dışarıdaki caddeye açılan birde tali kapı bulunmaktadır¹⁰. Stoa boyunca, alt 204 cm. lik bölümüne yiv ve setlerin işlenmediği, ion tarzı yirmi yüzlü sütun tamburları yatmaktadır. Bu sütunların üzerine gelen dor başlıklarının ekhinusu ion kyması ile bezenmiş, abakusu ise bir silme ile taçlandırılmıştır (Resim : 12-13). Yapının sıradan bir işçilikle yontulan

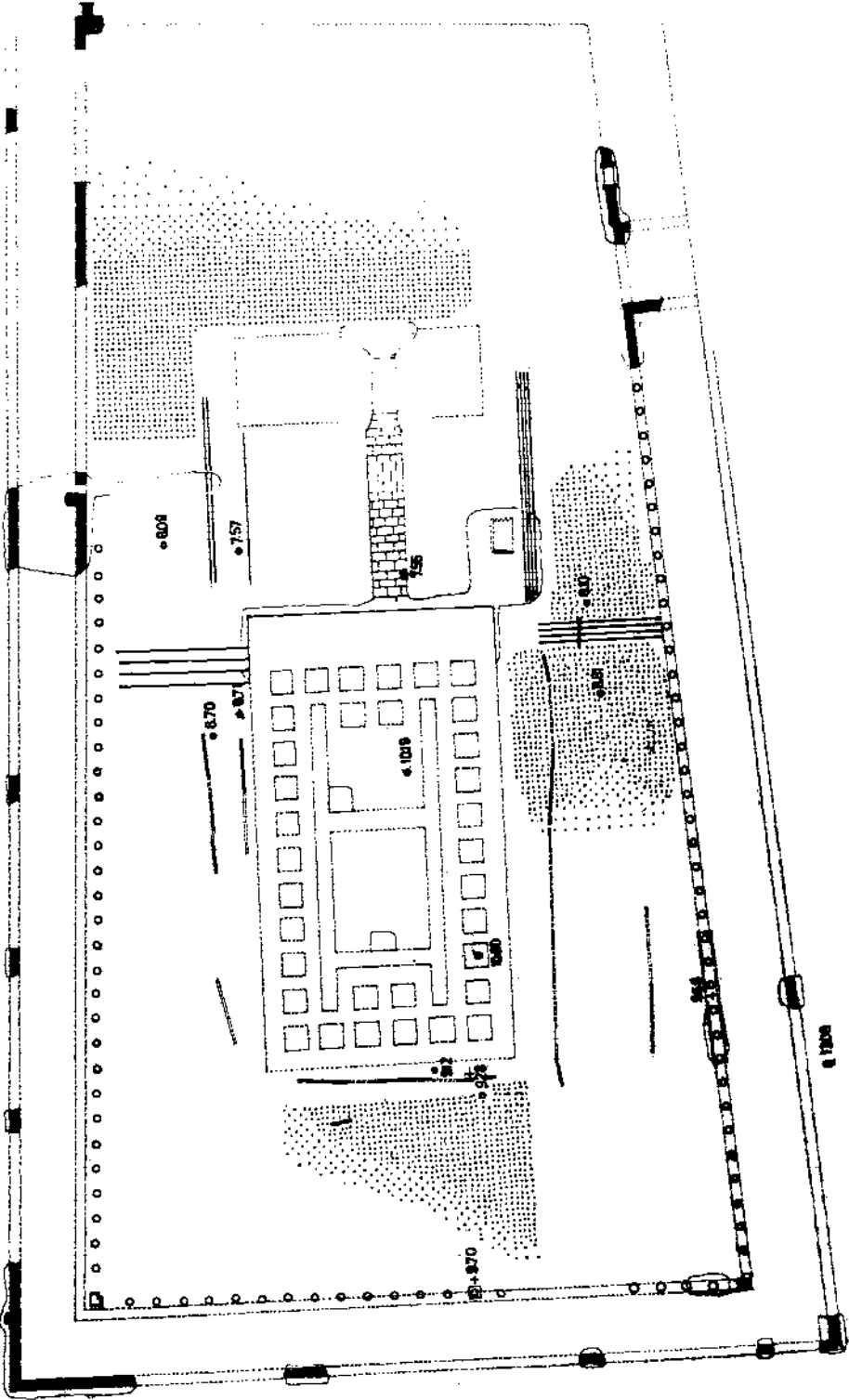
- (7) The Society of Dilletanti, Antiquities of Ionia, Vol IV. London, 1881, s. 38. « . the pavement of the area in front of the temple was discovered; it had been bounded by a low wall, or more probably by seats, one of which was insitu ».
- (8) Batı Stoa'nın sütun aralığını veren bu çizim, şimdi British Museum; Department of Greek and Roman Antiquities arşivlerinde saklanan, 1862 kazılarını yapan R. P. Pullan'a ait not defterinde bulunmaktadır. Bu defterleri yerinde incelememe müsaade eden yukarıdaki adıgeçen kurum yetkililerine ve bana bu konuda olanak sağlayan Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü yetkililerine teşekkürü sunmayı borç bilirim.
- (9) Bu fotoğraf, 1924 yılı Teos Kazılarına aittir. Atina Fransız Arkeoloji Enstitüsünde saklanan bu kazıların belgelerini, yerinde incelememe yardımcı olan bu enstitü yetkililerine, bu vesile ile teşekkürlerimi sunarım.
- (10) «Çukurun hemen hemen ortasında doğu - batı yönünde bir cadde ortaya çıkarılmıştır. Bunun tam karşısında temenos duvarının batı kapısı bulunmaktadır.» B. Ögün, «Teos Kazıları» TAD 1964, XIII - I S. 115 Resim, 1 - 2

ion düzenindeki üst yapısının, baştaban, friz ve saçaklık gibi öğeleri Roma çağı özellikleri göstermektedir. Ancak elimizde Hellenistik devir işçiliği ile bezenmiş başlıklara ait parçalar da bulunmaktadır (Resim : 14-15).

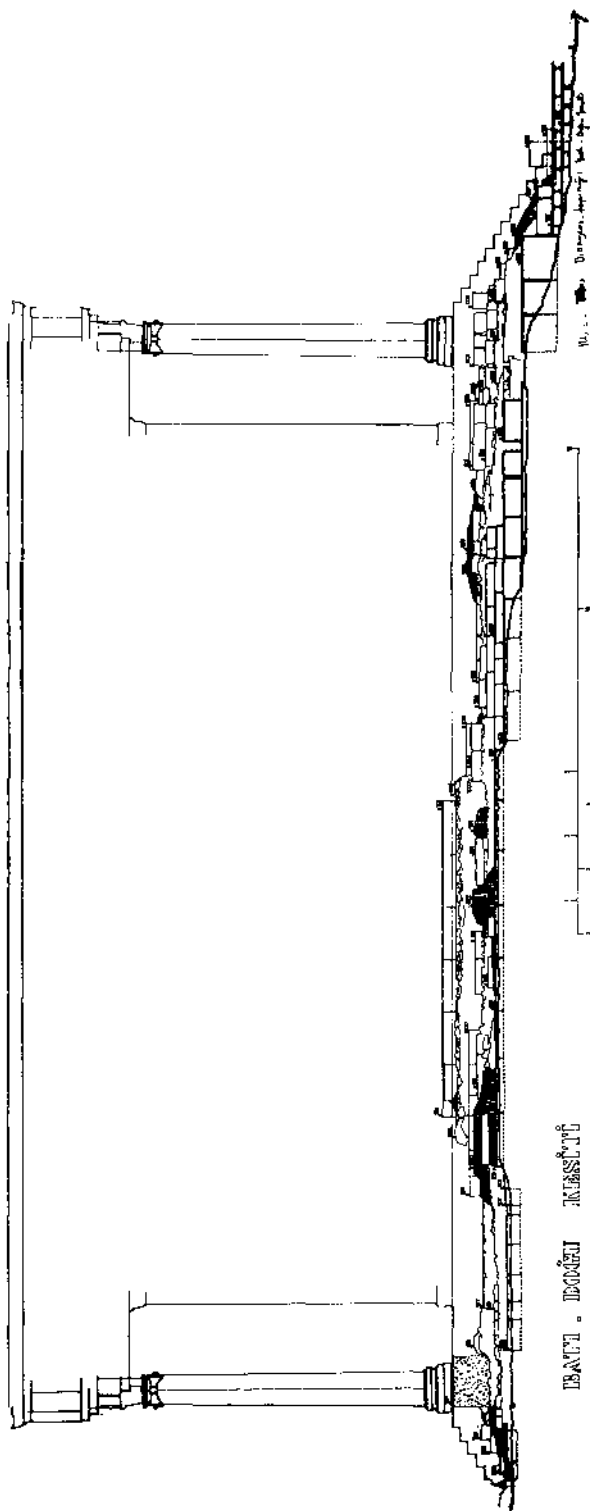
Temenos alanını kuzey ve güneyde iki çift dizi duvar sınırlamaktadır. Her iki yönde de, Stoaların temellerini oluşturan bu duvarlar boyunca, açığa çıkartılmış olan yapı öğeleri, dor düzenindeki Stoaları kanıtlamaktadır (Resim : 16). Güney Stoanın stilobatının uzunca bir bölümü günümüze kadar korunmuştur (Resim : 17). Temenos alanından tek bir basamak halinde yükselen bu bloklara, sütunlar çift zivana ile bağlanmışlardır. Çoğu kaybolmuş olan sütun tamburlarının alt kısımları yirmi köşeli bir çokgen halinde bırakılmışlardır¹¹. Yapıya ait dor başlıklarındaki ekhinus ve bilezik (annulet) ayrıntıları bunların hem Hellenistik hem de Roma çağında üretildiğini göstermektedir (Resim : 18-19). Her ne kadar bütün bir baştaban yoksa da friz bloklarından hesap edilen sütun aralığı ölçüsü stilobattan elde edilen ölçü ile uyumlu olup, her sütun aralığına üç metop düşmektedir (Resim : 16). Friz blokları, Triglifler üzerine gelen bir silme ile taçlanmış olmaları ve metopun üstündeki ovolo silme bakımından alışlagelenden farklıdır¹² (Resim : 20). Ancak bu özenli ayrıntılar Roma Çağına ait friz bloklarında bozulmuştur (Resim : 21). Yine trigliflerin üst köşesindeki kulakların stili, (Resim : 20) yapının İ.Ö. 11 yüzyıldaki yapım evresini kanıtlamaktadır¹³. Gerek yapının saçaklık ayrıntıları, gerekse arslanbaşı çörtlenlerde uygulanan şema ve işçilik, güney ve kuzey stoada farklı olduğu gibi stoalar boyunca doğudan batıya doğru gidildiğinde de değişmektedir.

Yapımına Hellenistik devirde başlanmış olan temenos alanı ve çevresindeki stoalar, onarım ve eklemelerle daha karmaşık bir düzene ulaşmıştır. Bu karmaşık düzenin, arazinin daha da alçaldığı temenos alanının henüz kazılmamış olan doğu bölümünde bodrum kat çözümlerini de içermesi mümkündür.

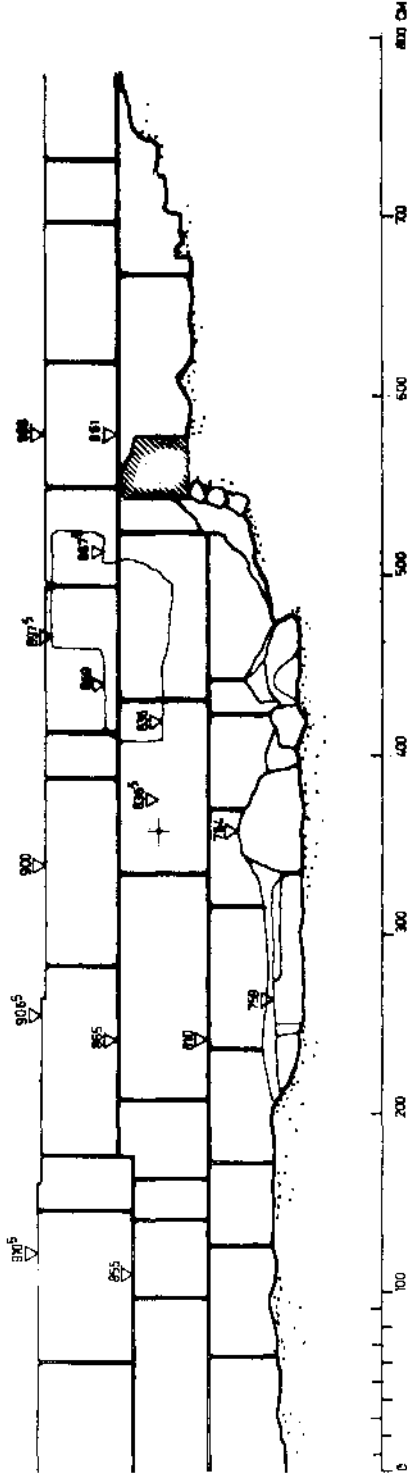
- (11) Korunagelen tek bir tambur ve yarım bir başlıktan başlayarak yapılan projeksiyonda dor düzenindeki stoaların sütunları çok narin oranlarda bulunmuştur. Ancak elde edilen yükseklik, elimizde daha çok ögesi bulunan ion düzenindeki stoaların yüksekliğine yakındır. 1985 yılında yapılan araştırmalarda ortaya çıkarılan öğelerde, dor düzenindeki stoaların Roma çağındaki daha kesin bir restitüsyonunu yapmak mümkün olacaktır.
- (12) Metopların üstündeki silmenin bir diğer örneği, bir kymareversa, Labraunda'da 4. yy. ikinci yarısında görülmektedir. P. Hellström ve T. Thieme «The Androns at Labraunda» *Medelhavsmuseet, Bulletin* 1981, 16. S. 73-74. Trigliflerin üzerindeki taç ise Priene'de hem Kuzey Stoa'da; T. Wiegand ve H. Schrader, *Priene*, Berlin, 1904, Abb. 188, hem de tiyatronun proskenesinde görülmektedir. A. Von Gerkan, *Das Theater von Priene*, München 1924, tafel XIX, XX, XXV
- (13) Triglif kulakları konusunda son tartışma için bakınız W. Martini «Das Gymnasium von Samos» *Samos XVI*, Bonn 1984, S. 82

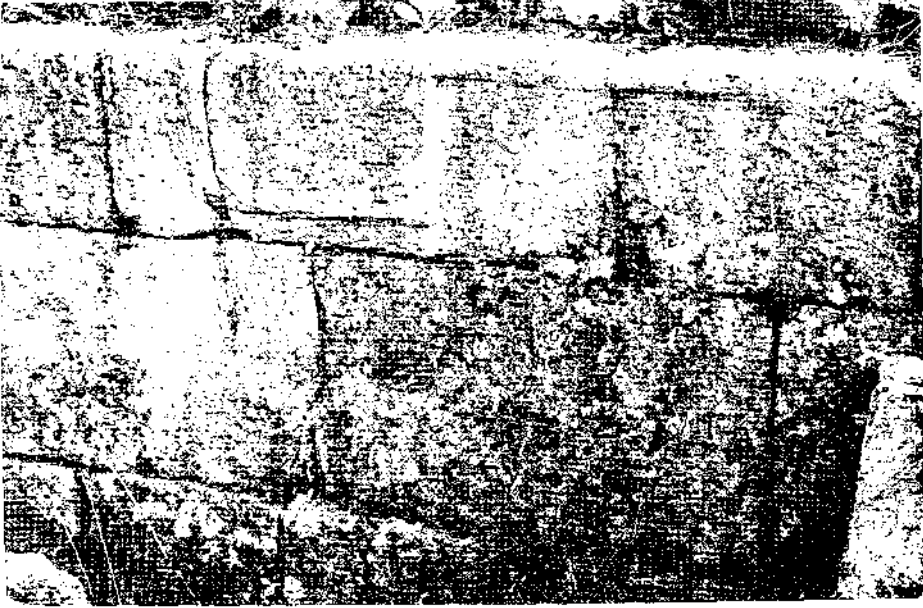
Resim : 1 — Teos Dionysos tapınağı temenos alanı 1984 yılı planı. Açık renk olan duvarlar 1924 yılı planından tamamlanmıştır. Noktalı alanlar dolgu- ları göstermektedir.

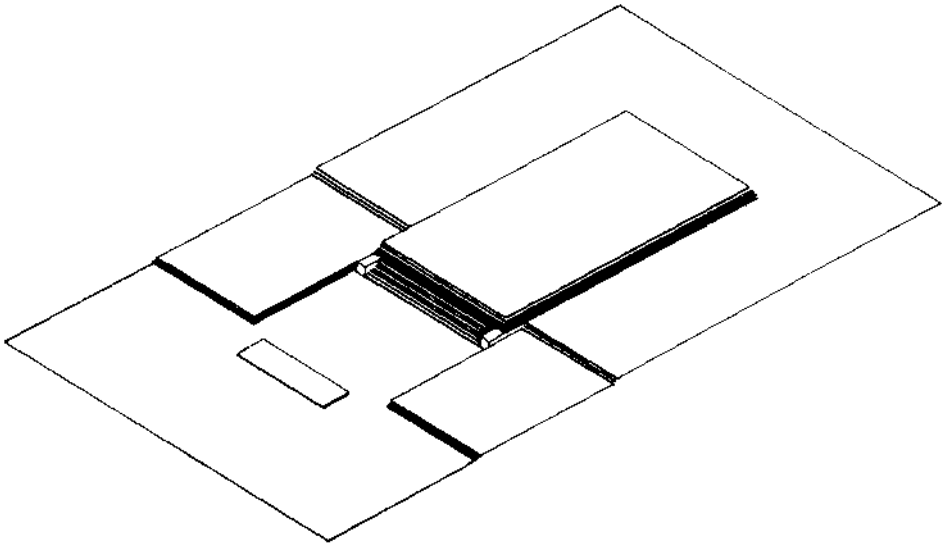
Resim : 2 — Teos Dionysos tapınağı, batı-doğu kesiti

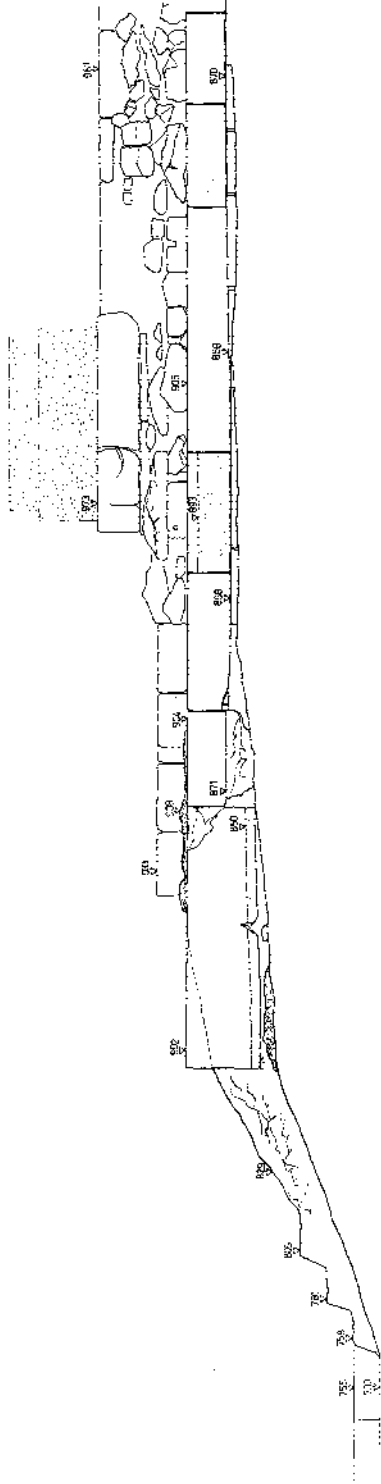
Resim : 3 — Güney stoa duvarı (çizim)

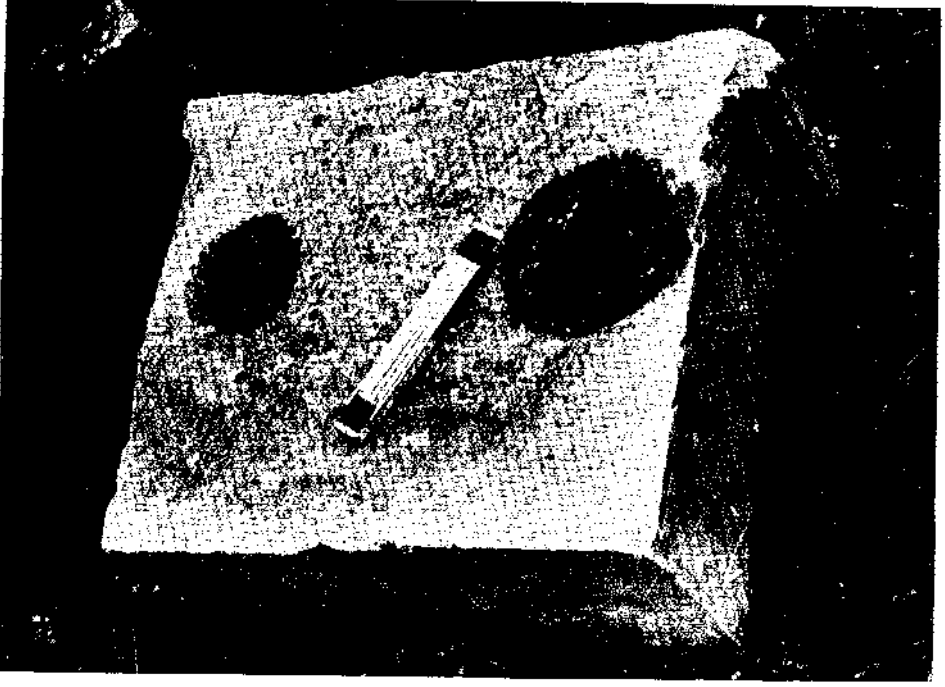
Resim : 4 — Güney stoa duvarı

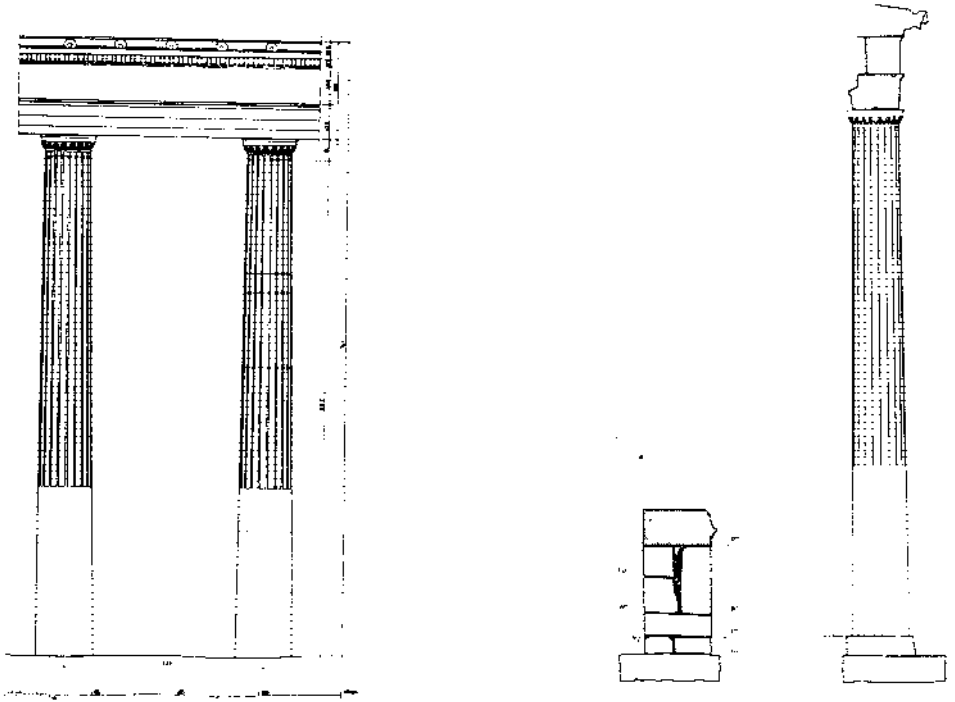
Resim : 6 — Temenos alanı şematik görünüm

Resim : 5 — Tapınak podium görünüşü

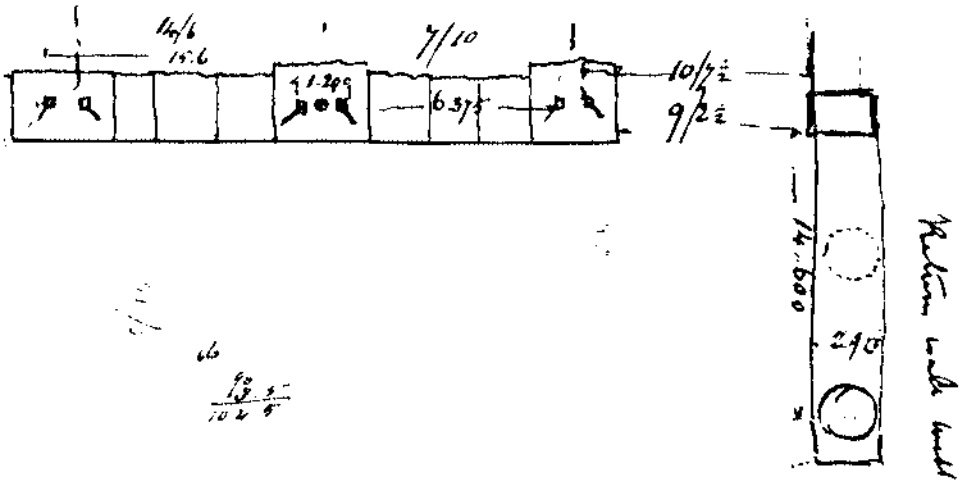

Resim : 7 — Kemer taşı

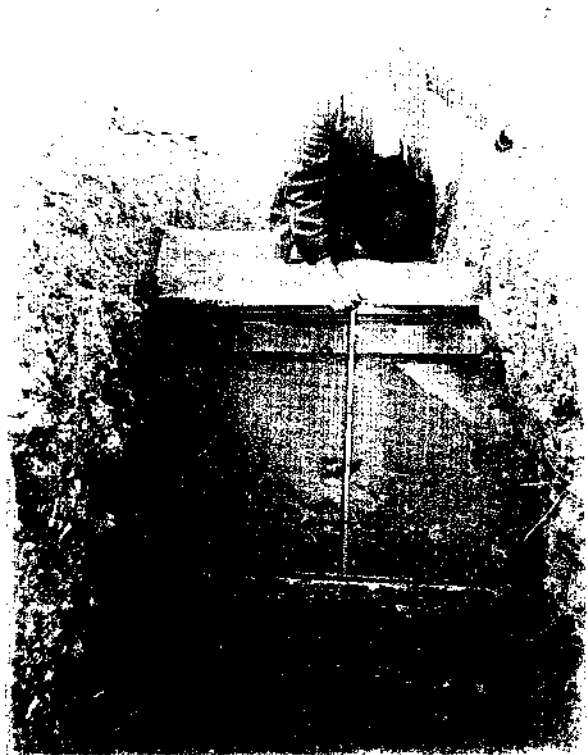

Resim : 8 — Batı stoanın mimari düzeni

Pembolen wale - 1. m.

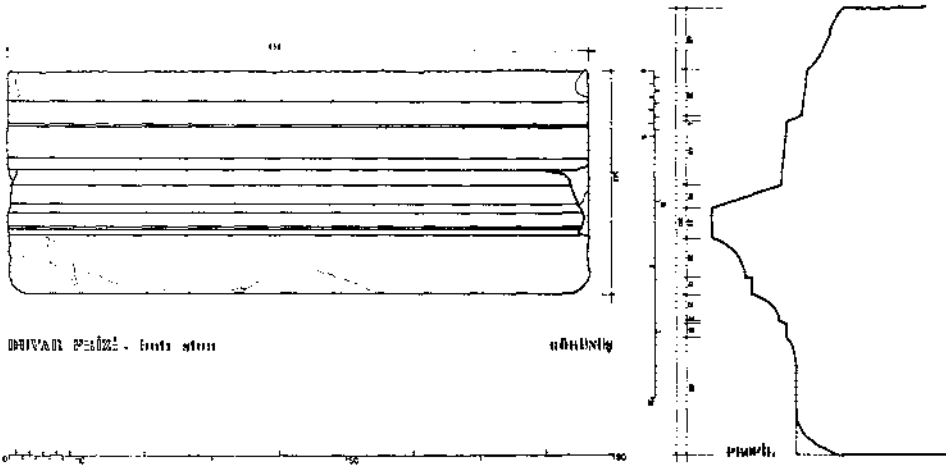

Resim : 9 — 1862 Pullan çizimlerine göre temenos alanı güneybatı köşesi

Resim : 10 —

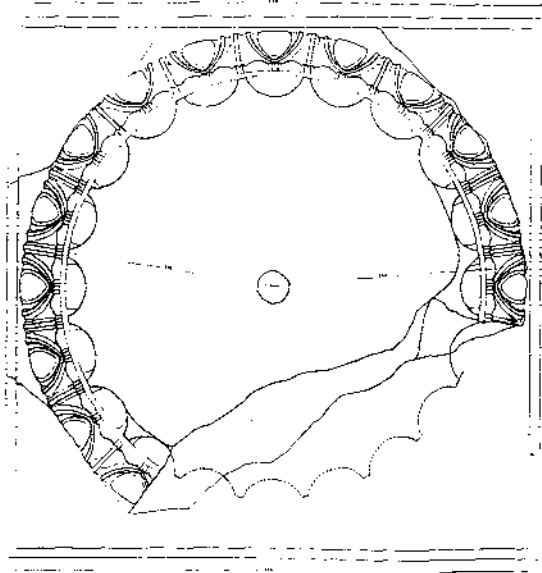
Teos 1924 - Fransız kazısı

Resim : 11 — Bağ taşı

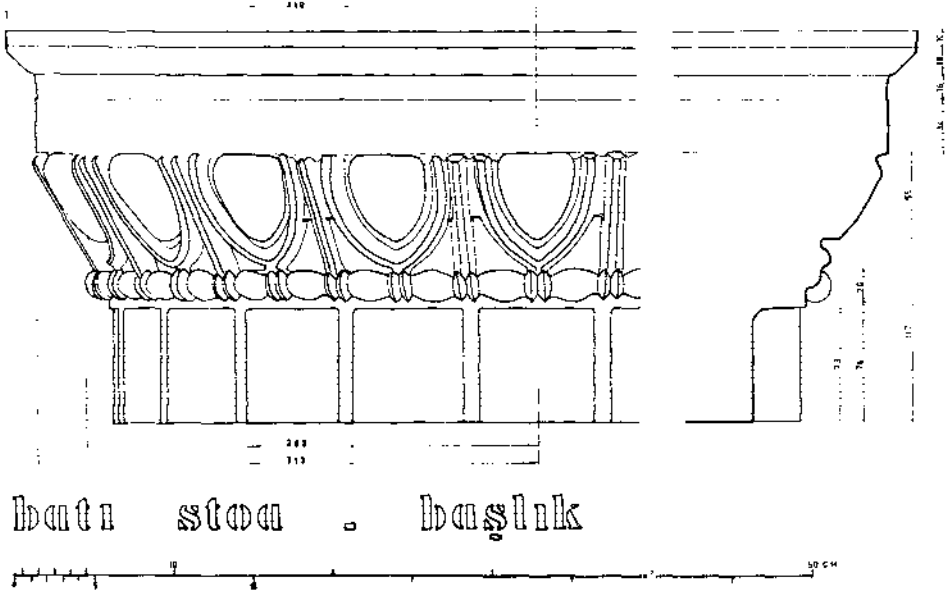

Resim : 12 — Samos tipi başlık

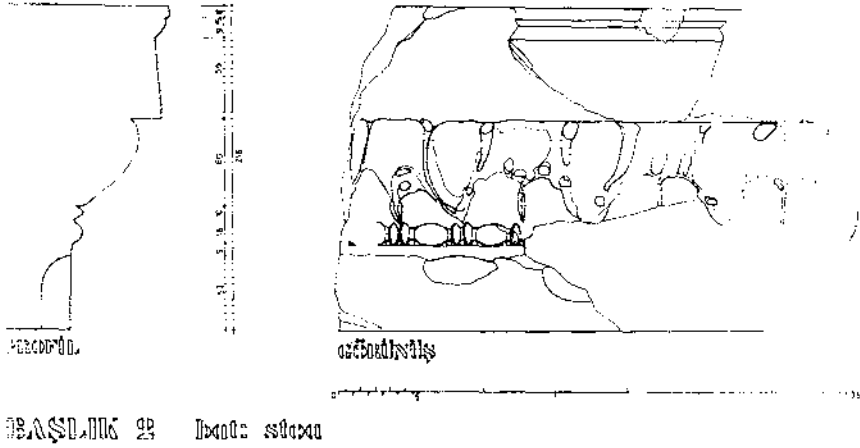

Bağ taşı . başlık

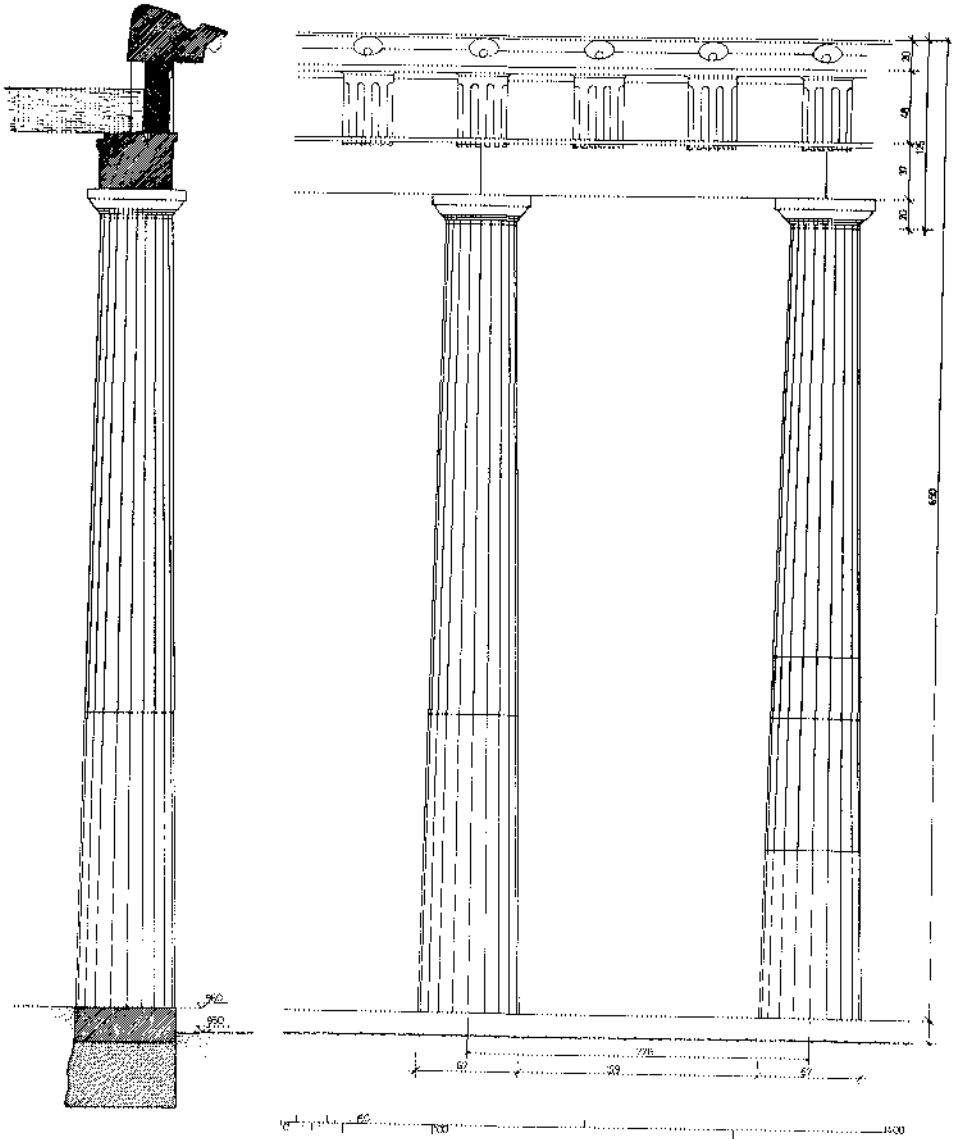
Resim : 13 — Başlık planı

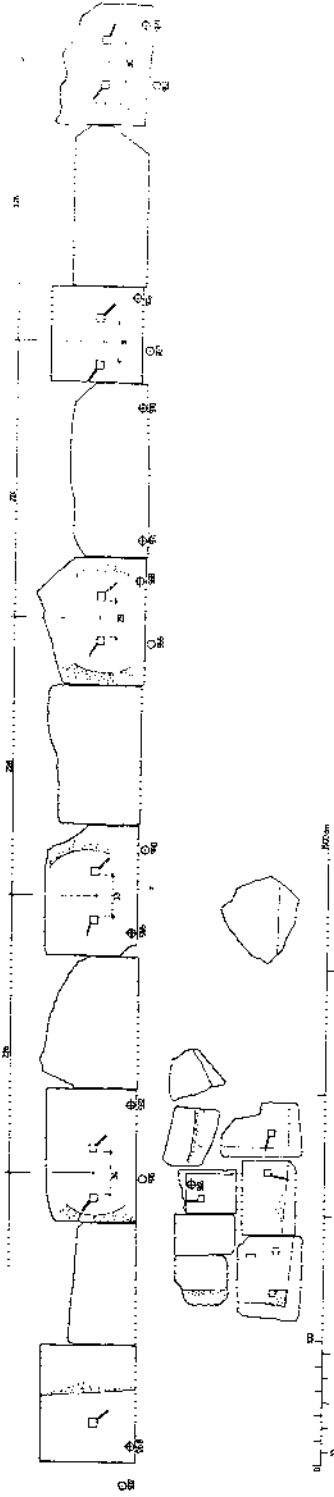
Resim : 14 — Başlık - kesit görünüşü

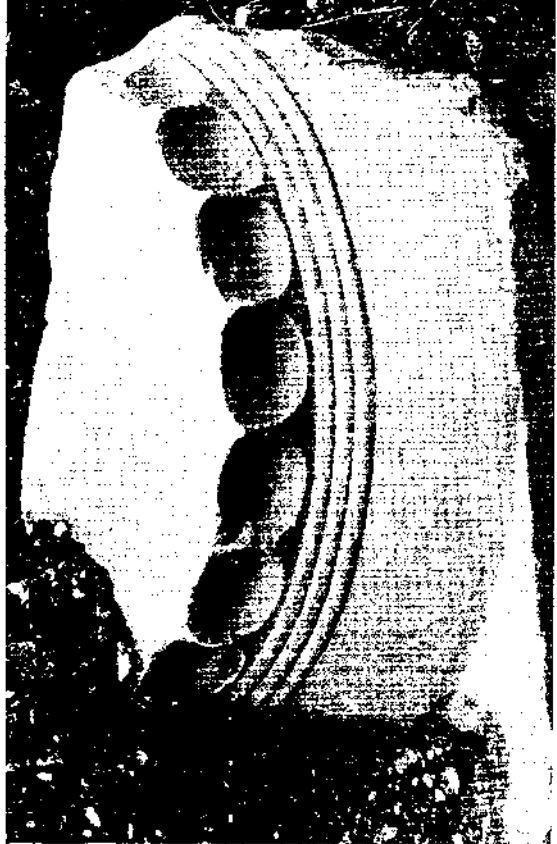
Resim : 15 — Batı stoa, Hellenistik devir başlık kesiti

Resím : 16 — Dorik stoa

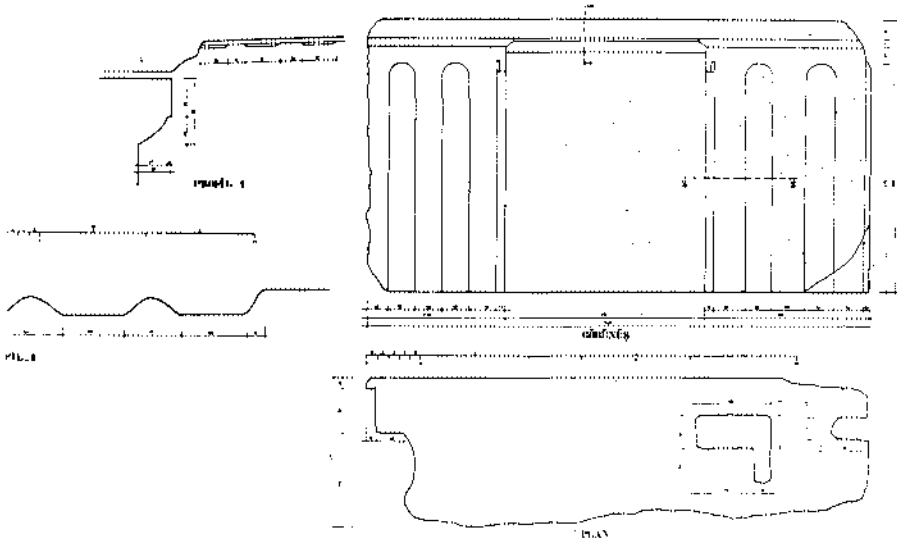
Resim : 17 --- Güney stoa, stylobat

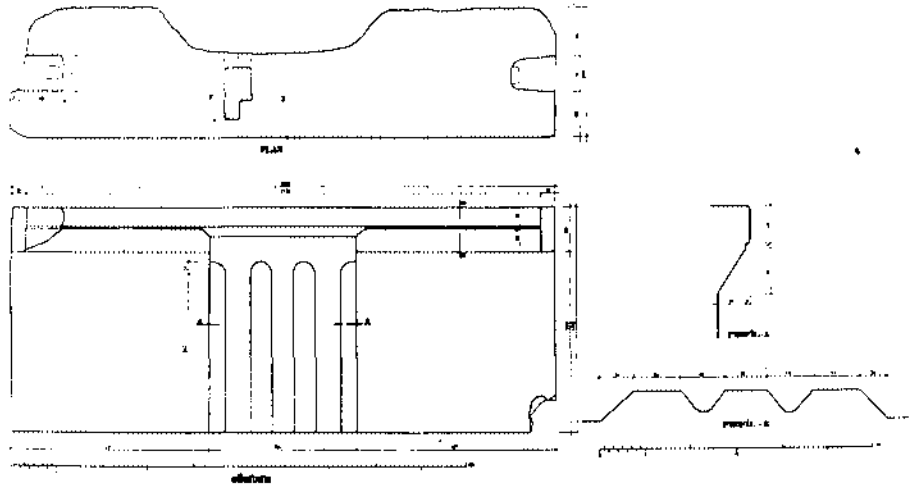
Resim : 19 — Güney stoa, Roma başlık

Resim : 18 --- Güney stoa, Hellenistik başlık

Resim: 20 — Kuzey stoa Hellenistik devreye ait friz bloğu.

Resim: 21 — Güney stoa Roma Çağı friz bloğu.